

Vladeta Janković*

OGLEDALO OBIČAJA, SLIKA ISTINE

Tibor Varadi, *Protivnarodni osmeh*,
Akademska knjiga, prevod s mađarskog Arpad Vicko,
Novi Sad, 2021, 288 str.

Prema jednoj davnoj definiciji, komedija je „podražavanje života, ogledalo običaja, slika istine”. Dok bi druga dva dela definicije (*speculum consuetudinis*, *imago veritatis*) u potpunosti mogla važiti za žanrovski sasvim drugačije delo Tibora Varadija, sa onim prvim (*imitatio vitae*) stvari su složenije. Jer Varadijeva „dokumentarna proza (skoro roman)”, kako sam pisac podnaslovom žanrovski određuje *Protivnarodni osmeh*, život ne podražava nego ga, u nedostatku boljeg izraza, *rekonstruiše*, tačnije – presnim životnim činjenicama dočarava duh minule epohe.

Pred nama je najnovija u nizu od nekoliko knjiga koje je Tibor Varadi objavio tokom proteklih šest godina, najvećim delom uzimajući kao izvor porodičnu advokatsku arhivu. Nezavisno od izvesnosti da će te knjige jednog dana poslužiti i kao dragocen izvor nekom budućem (i to ne samo pravnom) istoričaru, reč je o visokokvalitetnoj prozi u osnovi dokumentarnog karaktera, sa snažno prisutnim memoarskim elementom. Celina je uobličena kao amalgam istorijskih, socioloških, pravnih, kulturoloških pa i karakteroloških razmatranja, preliven ponešto setnim humorom i blagom nostalgijom. Pri tome, ljudi i događaji o kojima se govori na osnovu suvih dokumenata i prepiske pod osvetljenjem koje na njih baca autor na izvestan prirodan način dobijaju bez ikakve sumnje književno-umetničku dimenziju.

Varadijev *Protivnarodni osmeh* je promišljeno i vešto komponovana knjiga, a slučajevi kojima se bavi potiču delom iz ratnih, a delom iz prvih posleratnih godina, kada su se svuda, ali u multietničkom Banatu na poseban način, dešavale mnoge strašne, surove i drastično nepravedne, ali i mnoge apsurdne stvari i kada su, pod pritiskom istorijskih okolnosti, na

* Redovni profesor u penziji, Univerzitet u Beogradu; e-mail: vladeta.jankovic@gmail.com

površinu izbijale strane ljudske prirode koje u normalnim prilikama ostaju skrivene. Povesti o ljudskim sudbinama koje kazuje Varadi bez izuzetka polaze od pravnih odnosno sudskih predmeta iz advokatske arhive, sa povodima koji variraju od istorijski značajnih do krajnje trivijalnih, ali po pravilu imaju poentu opšteg važenja i vrednosti. Tako će, samo primera radi, slučaj ukradenih gaća ili zloupotrebe prasadi „fašističkog porekla” u krajnjem ishodu doći u istu ravan sa posleratnim pravosudnim nasiljem i brutalnom državnom pljačkom pošteno zarađenog bogatstva jevrejske porodice Lederer, koja je „bila proganjana, zatim osuđena”, s tim što je na kraju „nisu osudili oni koji su je proganjali”. U ovakvom viđenju, ta ista ravan na koju izlaze tako i toliko različite pojave zapravo je pozornica istorije, sa svim njenim poigravanjem pojmovima pravde i nepravde, privida i istine, slučaja i zle namere, nepouzdanosti ljudske prirode i nepredvidljivosti sudbine. Tako pročitana, Varadijeva proza daleko nadilazi svoj polazni tematski osnov da bi se povremeno vinula možda čak do paradigme, gde – da parafraziramo jednu slavnu definiciju – pojedinačni događaj pre-rasta u „ono što je moguće po zakonima verovatnosti i nužnosti”.

Neka, kao ilustracija Varadijevog postupka uopštavanja, bude naveden primer spora Marije i Eržebet, koje, obraćajući se sudu, nisu branile samo svoju imovinu i čast već su to činile i zato što „tako možemo da se uzdignemo među relevantne ljude”. Jer, nastavlja pisac, „sud je pozornica na kojoj nastupaju i partijski sekretari, i provladini i antivladini intelektualci, istaknuti pojedinci iz sfere medija, i milioneri. Ova okretna pozornica pokazuje da se i mi računamo.” A dok smo još u zoni iste metafore, a u duhu šekspirovske istine da je „ceo svet glumište gde ljudi svi i sve žene glume”, pada u oči da Varadi na nekoliko mesta, neočekivano ali elegantno i umesno, pravne slučajeve iz banatske provincije dovodi u vezu upravo sa dramama apsurdna Joneska i Beketa.

Iako pisac za svoje delo kaže da je „skoro roman”, utisak je da, koliko god granice tog žanra danas bile rastegljive, ne bi bilo jednostavno naći carinski prelaz preko kojeg bi *Protivnarodni osmeh* mogao da se na tu teritoriju prokrijumčari. Varadijeva dokumentarna proza, međutim, umetnički kvalitet stiže dobrim delom zahvaljujući bogatim, neočekivanim, često briljantno opravdanim asocijativnim iskakanjima iz osnovnog toka naracije. Te asocijacije na početku mogu ostaviti utisak digresija, ali se njihova opravdanost redovno potvrđuje i to na dragocen način koji prošlost povezuje sa sadašnjošću, a vojvođanske naravi i običaje sa stvarnošću savremenog, pre svega zapadnog sveta, uvek sa humorom i osećanjem za paradoks. Istovremeno, čisto književni kvalitet donosi srebrnasta gama nostalgije i izvesne rezignacije, koje ne ugrožavaju autentičnost emocije, a drže je na zdravom odstojanju od sentimentalnosti. Na istom tragu je i

sveprisutna ironija, kojom se na gospodstven način senče i istinski, duboko tragične priče.

Neka, na kraju, ostane zabeleženo i zapažanje da je knjiga strogo i uzdržano ilustrovana crno-belim fotografijama dokumenata, prepiske, novinskih isečaka, ulica, zgrada i natpisa, ali bez ijednog ljudskog lika. To bi možda mogao biti autorov pokušaj da, pravnički ali i ljudski mudro, ukaže na efemernost pojedinačnih ljudskih doživljaja u odnosu na trajnost materijalnih dokaza, a posebno dokumenata koji, uprkos nastojanjima da budu zatrti, ne gore i ne zaboravljaju se – sasvim kao što je sa dobrim knjigama slučaj.

Dostavljeno Uredništvu: 19. novembra 2021. godine

Prihvaćeno za objavljivanje: 6. decembra 2021. godine